

ЧАСИ КОЗАЦЬКІ – СІЧІ ЗАПОРОЗЬКІ

Притула О. Л. (м. Запоріжжя)

Культура козацької доби крізь призму Національного бойового мистецтва «СПАС»

Дослідження основних засад та принципів національного бойового мистецтва «СПАС» як елемента культурної спадщини українського народу та уособлення традицій козацького бойового мистецтва

Розглядаючи питання культури козацької доби, треба передусім визначитись з самим поняттям «культури», багатогранність якого розглядалася великою кількістю дослідників. У ХХ столітті вчені А. Кребер та К. Клакхон зробили спробу об'єднати напрацювання культурологів усього світу та подали у своїй праці («англ. *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions*», 1952) 180 визначень цього поняття. У 1983 р. на XVII Всесвітньому конгресі у Торонто, присвяченому проблемі «Філософія й культура», йшлося вже про кілька сотень визначень «культура».

Якщо ж і нам спробувати зробити певне узагальнення, то можна дійти висновку, що культура (лат. *culture* – «обробіток», «обробляти») – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил всередині соціуму для його збереження та гармонізації. Культура є складною системою буття, а саме поняття «культура» об'єднує в собі науку (включно з технологією), освіту і мистецтво (літературу та інші галузі), мораль, певний уклад життя та світогляд. Слід також зауважити, що культура має свою структуру і загальноприйняті форми у будь-якому суспільстві: матеріальна, духовна, соціальна, фізична. Кожна з цих форм розкриває ту чи іншу сторону буття будь-якого суспільства.

Культура вивчається цілим комплексом гуманітарних наук, насамперед – культурологією, етнографією, культурною антропологією, соціологією, психологією, історією [1].

Отже, під час дослідження питання культури, необхідно розглядати одночасно і питання науки, освіти, мистецтва, моралі, укладу життя та світогляду.

Яскравими сторінками історії України є часи козаччини. На сторожі нашого народу впродовж віків стояло козацтво, коріння якого сягає багатьох тисячоліть. Козак для українці – це, насамперед, уособлення волі, сили, мужності і мудрості, честі і порядності, відваги і самопожертви, взагалі всіх найблагородніших рис, які сфокусовані в образі народного героя [2, с. 6].

За часів існування Запорозької Січі почала формуватись та поширюватись козацька культура, яка дійшла до нас в історичних згадках і переказах, через пісні, танці, обряди, прислів'я, приказки, казки, тощо. В них – історія українського козацтва: історія захисту рідної землі та рідного народу від всіляких загарбників, а козак в народній уяві – це воїн, наділений високими якостями людяності.

Досліджуючи культуру козацької доби крізь призму національного бойового мистецтва «Спас», слід зважати на те, що козацька культура була сформована в епоху середньовіччя з усіма притаманним їй характерними рисами. Через це одним із її були і є бойові мистецтва, які необхідно розглядати не лише як фізичну культуру, але як і соціальне явище, пов'язане з матеріальною, духовною і соціальною формами культури.

Отже, козацьку культуру можна назвати українською національною воїнською культурою, а козацьке бойове мистецтво «Спас» – її невід'ємним елементом, звичаєм підготовки високоякісного воїна-патріота, що здатний боронити свою землю і народ від загарбників.

Розглядаючи бойове мистецтво «Спас» як частину культурної спадщини предків, насамперед, слід зробити наголос на його обрядовості, яка залишилась у традиції «Спасу» до наших днів і має історичні корені, що сягають давніх часів існування запорозького козацтва.

Рада на Січі (Січове коло)

Козацьке коло перед змаганнями «Спас»

У сакральній культурі запорозького козацтва одним з основних елементів було поняття Кола. Козаки, під час проведення найважливіших рад, де вирішувалась доля умов їх подальшого життя, завжди ставали в коло. Ці ради мали назву Коло, Велике Коло, Січове коло, тощо. Саме коло, згідно досліджень академіка Ю. О. Шилова, є одним з найдавніших державотворчих символів в історії прадавніх цивілізацій на землі [3, С. 23.].

У бойовому мистецтві «Спас» змагання саме за цією традицією проводяться на Змагальному Колі: на початку і в кінці тренувального заняття учні шикуються в коло. Ця ритуальна частина у Спасі підсвідомо виховує у спортсменів бойового мистецтва «Спас» повагу до поняття козацького Кола.

Традиції бойового мистецтва «Спас» базуються на стародавніх переказах, які дійшли до нас від представників козацьких родів – носіїв цих стародавніх традицій. Найповажніший з них – рід **Леоніда Петровича Безклубого**, а сам він є одним з останніх носіїв традиції козацького бойового мистецтва «Спас», який передав свої знання сучасному поколінню українського козацтва.

Одним з таких переказів є «Супойський переказ», записаний Леонідом Петровичем Безклубим від діда в с. Фарбоване на Київщині в долині р. Супой (звідси назва переказу). Наведемо текст переказу:

«...Колись в сиву давнину народив Батько Коло з Матір'ю Даж-землею грозовою під час нічної грози люд український, Опалені Дерева та й дав їм землю з півночі на опівдень од моря до моря та з заходу на схід од Дунаю до Дніпра-Дону, та й заповів їм не ходити за ту землю та не отдавати, а щоб сильні були, пов'язав Словом: «Поки шанувати будете Мене з Матір'ю та Слово оте Стосове – будете неуборимі доки бринітимо, отой Звичай в совісті душі вашій». Та дав брата свого Місяця на сторожу козацтву тому характерному, щоб берегли землю ту денно і ношно, а щоб вправні були та згуртовані, то докинув вісім променів своїх козацьких на небо, щоб у скруту поглядали на Вожа того та знали, в чім сила їхня козацька. Й була од Батька сторожа – чорна зненависть безмежна та завбачливість розуму од підступу межи товариства, неправди проти Звичаю та до ворога лють, а од Матері-Землі грозової – любов безмежна до люду Краю, сім ї своєї така червона, аж багряна, як сполох небесний...» [4, с. 7-8].

«Супойський переказ» є одним з основних джерел, на якому базується світоглядний аспект боротьби «Спас». В ньому розповідається про те, хто є українці, міфологія походження української землі, а також походження символів, які є традиційними для козацтва: на своїх прапорах вони завжди зображували Сонце і Місяць, сам же Місяць називали козацьким сонцем. Взагалі, Сонце і Місяць, як символи, мали велике значення в українській козацькій культурі. Сонячна і місячна символіка простежується і в традиційній українській, а отже, і в козацькій кухні: паляниця хліба традиційно випікалася круглою, символізуючи сонце, а вареники виготовлялися в формі півмісяця, символізуючи місяць.

Культура козацтва, яка є, на думку багатьох істориків, похідною від стародавніх праукраїнських культур, зокрема арійської, увібрала в себе всі стародавні сакральні знання. Так, символіка Сонця і Місяця присутня на прадавніх дохристиянських святилищах, віднайдених на острові Хортиця – сакральному центрі запорозького козацтва. Прикладом є святилище на висоті Брагарня на острові Хортиця, розкопане археологом М. А. Остапенком у 1993-2000 р.р., в елементах якого чітко простежується солярна та місячна символіка. Вік святилища вчені датують близько 2000 р. до н. е., а тому можна з упевненістю зробити висновок, що вже у ті часи на території України існували знання про сонячні та місячні цикли природи.

Традиційні знання про природні цикли знайшли своє відображення і в бойовому мистецтві «Спас», в якому періодизація навчального процесу проводиться не згідно змагального календаря, як це прийнято в сучасному спорті, а згідно солярного і місячного циклу. Ця традиція зумовлена тим, що всі змагання з боротьби, кулачних боїв та інших видів бойових змагань з давніх-давен проходили під час народних свят: Різдва, Масляної, Великодня, Трійці, Івана Купала, Спаса, Покрови та інших, які були пов'язані не лише з церковним календарем, але і з солярними та місячними циклами природи.

Традиційні уявлення про природні цикли відобразились і в психофізичних системах підготовки боротьби «Спас», які мають назву «Гойдка» і «Креміль».

Розглянемо їх більш докладно. За свідченнями вчителів, авторів цих рядків, носіїв сакральних знань, майстрів бойових мистецтв – Олександра Олексійовича Нікіфорова (нині покійного) та Миколи Олексійовича Нікіфорова, системи «Гойдка» і «Креміль» застосовувались як системи психофізичних вправ під час підготовки еліти запорозького козацтва – характерників [5].

Результатом оволодіння системою «Гойдка» мало стати те, що козак-характерник опановував здатність відчувати всі процеси у Всесвіті і це надавало йому знання передчуття, уміння сконцентруватися, і, як результат – правильно прийняти рішення. «Гойдка» отримала назву від слова «гойдатися». В основі цих знань – теорія, згідно якої у Всесвіті проходять коливання (гойдання), а тому, при входженні в резонанс гойдань козака-характерника і Всесвіту,

відбувалися дивовижні на той час речі, які не мають матеріального пояснення і в наші часи. Так, характерник міг змінити погоду: коли на дворі йшов дощ, раптом несподівано сяло сонце і навпаки – в степу на татар несподівано міг налетіти вітер, який здіймав куряву, яка дозволяла козакам непомітно напасти на ворога або втекти від погоні. Випадки прояву надлюдських можливостей створили в народі легенди про характерників та козаків як чаклунів і ворожбитів [6].

Сутність системи «Гойдка» – в системі психофізичних вправ, які виконуються в контексті

солярно-місячних циклів протягом 12 років, термін, який уособлював повний оберт Кола Сварожого. Вважалося, що після цього козак-характерник пройшов посвяту від Всесвіту, оскільки витримав систему досить великий термін. Зрозуміло, що за цей час регулярні заняття пробуджували у козака неординарні для звичайної людини здібності.

Назва системи «Кремінь» походить від властивостей мінералу – кременю. Козацьке прислів'я говорить про сильну духом і тілом людину: «...міцний, як кремінь...» або «... його б'ють, а з нього лише іскри летять...». Система психофізичних вправ боротьби «Спас», яка називається «Кремінь», має за мету загартувати організм козака до такого ступеню, щоб його тіло могло витримати будь-який удар, навіть холодною зброєю. До нас дійшла легенда про міць руки кошового отамана Івана Сірка, який виставляв голу руку і по ній рубали шаблюкою, зброя ж відскакувала від руки, а на тілі міг залишитися тільки невеличкий синець: «...Він сильний такий був, що його як хто шаблею ударить по руці, так і кожні не розруба, – тільки синє буде. Не то що кулею, а шаблею...» [7].

Система психофізичних вправ «Кремінь» – це система вправ на зміцнення м'язово-сухожильного апарату людини. Вправи виконуються в статичному та динамічному режимах. Також існують вправи на «набивку» тіла, проте на відміну від східних систем, їх застосовують тільки після зміцнення та нарощування м'язової маси, проходження системи загартування силовим натискуванням. Під час занять за системою «Кремінь» організм загартується за допомогою різних природних факторів: холодної води, вогню, повітря, землі тощо.

Психофізичні системи «Гойдка» і «Кремінь», які використовуються в системі підготовки бойового мистецтва «Спас» є частиною свого часу забутої, але відроджуваної сьогодні, стародавньої української козацької психокультури, яка була пов'язана з фізичною культурою наших предків.

У бойовому мистецтві «Спас» дотепер збереглась термінологія, що відображає культуру козацької доби, бо без розуміння світогляду козака тих славних часів Запорозької Січі, неможливе опанування сутності й самого козацького бойового мистецтва. Ця термінологія, що передавалась із покоління в покоління, славних козацьких родів, є частиною культури тієї верстви населення, яке свого часу володіло бойовим мистецтвом запорозьких козаків.

Так, удари руками у «Спасі» мають декілька назв. Наприклад, удари прямим кулаком називаються «стусанами». Існують назви за траєкторією удару: «прямий стусан», «боковий стусан», або за формою удару: «стусан крюк» – удар кулаком знизу по дузі, чи «стусан коса» – удар кулаком збоку за траєкторією коси. Нажаль, слово «стусан» на сучасних теренах Запорозжя сьогодні є маловживаним, а тому, використання його в національних бойових мистецтвах збереже на довгі покоління та збільшить його вживання та поширення.

Хлистовий тип ударів руками в «Спасі» називається «вихлистами». Це удар рукою, який має принцип удару нагайкою – незамінної супутниці козака.

Говорячи про нагайку, слід зауважити, що «нагайка» або «плітка», займає велике місце в бойовій і побутовій культурі козацтва. Нагайка – підручне зброя вершника, яке він застосовував для управління конем. Майже всі народи, чие життя та побут тісно пов'язані з

цими тваринами, мали розвинену культуру виготовлення плетених знарядь із шкіри, мотузки, або інших матеріалів, які були призначені саме для управління конем.

Запорозьке козацтво ж створило цілу культуру плітчного бою, яка знайшла своє втілення безпосередньо у бойовому мистецтві «Спас». Плітки у козаків існували різної довжини: від короткої нагаечки, довжиною до 40-50 см до довжелезного арапника, який довжиною сягав до декількох метрів. Умовно за розмірами плітки в бойовому мистецтві «Спас» розподіляються наступним чином: нагайка (до 1 м), канчук (від 1 до 1,5 м), батіг (до 2-3 м), арапник (більше 3 м). Такий розподіл за довжиною є досить умовним, оскільки плітка виготовлялася індивідуально під кожного господаря з урахуванням його розмірів. Плітка одночасно слугувала як знаряддям управління конем чи іншою худобою, так і серйозною зброєю проти будь-якого, навіть кількісно переважаючого ворога.

Велика повага у козацтві до пліток може бути пояснена стародавнім культом, що був поширений ще за доби дохристиянської України – культом вуза, або полоза. За дослідженнями істориків Я. Новицького, Д. Яворницького на острові Хортиця та на найближчих від нього островах за часів козаччини жила сила-силенна полозів. За легендами існували полози навіть такої величини, що могли проковтнути цілу вівцю. Полоз майже не мав природних ворогів, оскільки мав шкіру такої міці, що за свідченнями самих козаків від полоза відскакувала найгостріша шабля. Переміщався полоз по степу не як звичайна гадюка, а зібравшись у кільце перекочувався куборем з величезною швидкістю і міг наздогнати навіть коня. Безумовно, сусідство козаків з такими тваринами не могло не позначитися на створенні певного культу. Один з ударів ногою в розвороті у бойовому мистецтві «Спас» має назву «полоз», мабуть від того, як бив свою жертву хвостом справжній полоз, збиваючи її на землю.

Удари ногами у «Спасі» називаються «копняками». Розрізняють прямий, бокові копняки на різних рівнях. «Копняк» – це також давньоуживане українське слово, яке означало удар ногою і збережене як термінологія в бойовому мистецтві «Спас» та уособлення культури козацьких часів.

Бойове мистецтво «Спас» передбачає володіння бійцем традиційною козацькою зброєю, яка є частиною бойової культури як козацтва, так бойової культури всього українського народу. У тогочасного козацтва існував досить великий арсенал зброї, який постійно поповнювався, оскільки вояки завжди намагалися роздобути найпередовіші на ті часи зразки. Існувала зброя, яка використовувалася суто для бою – шабля, піка, булава, келеп, але існувала і зброя, яка використовувалася у побуті як знаряддя праці, а в бою як – зброя: плітки, ціп, коса, палиця тощо.

Такий широкий підхід до озброєння сформував принцип, що зберігся і у бойовому мистецтві «Спас» – зброєю може стати будь-яка побутова річ, треба лише правильно

використати її. Так, наприклад, простий ціп для обмолоту зерна, коли його оббити металом, то він вже ставав бойовим ціпом – «грінном». До речі, саме у цьому значенні слово збереглося до сьогодні тільки в бойовому мистецтві «Спас». Від назви бойового ціпа – «тріна» походить і українське слово «огріти».

Також, завдяки бойовому мистецтву «Спас» збережені від славних козацьких часів і до наших днів прийоми і методи володіння традиційною зброєю козаків – ножем, палицею, шаблею, ціпом, булавою, келепом тощо [8].

Козацька культура донесла до нас шанобливе ставлення до зброї, яка мала не лише прикладне значення, але і сакральне. Так, ніж вважався побратимом козака і, за традицією, його можна було тільки зробити самому, завоювати у бою або купити. Звичай, за яким ножа не можна приймати в дарунок, а за нього обов'язково треба було віддати гроші, зберігся в народі донині.

За внутрішньою термінологією бойового мистецтва «Спас» ніж також називають «товаришем». За спасівським світоглядом, ніж боєць має «приручити». Для цього існує декілька сакральних ритуалів. Один з них

полягає у тому, що для ножа виготовляються піхви і боєць має постійно носити свого ножа в піхвах на голому тілі. Ніж має бути завжди з бійцем: з ним він має їсти, спати, приймати водні процедури, аж до тих пір, поки йому не присниться віщий сон, який він разом з вчителем-характерником розтлумачить. Уві сні ніж, як жива особа, може сказати господарю своє ім'я, може відкрити якусь таємницю: як з ним поводитися, методи тренування з ним, які боєць має застосовувати. Після того, як цей ритуал буде пройдено, за традицією «Спасу», між бійцем і ножем мають бути дуже шанобливі стосунки, бо відтепер – це його товариш та найближчий друг, який прийде у найнебезпечніший час на допомогу. В бою, може статися, що зовсім не залишиться зброї, але останньою зброєю порятунку завжди буде козацький ніж.

Інший сакральний ритуал, пов'язаний з ножем-товаришем – це його «підгодовування». Під час трапези козак своїм бойовим ножем нарізає шматочок їжі – це і називається «підкормити ножа».

У козацькій культурі ніж не можна використовувати для хизування. Це вважалося не гідним звання лицаря і за це товариство навіть могло покарати того, хто небезпечно ним хизується. Без дозволу господаря торкатися чужого ножа також було заборонено. Це дозволялося лише близьким та перевіреним побратимам. Недарма в козацтві збереглося прислів'я-карб про холодну зброю козака – шаблю і ніж: «Без нужди не виймай, без слави не вкладай».

Отже, місце ножа у воїнській культурі козаків дуже вагоме та почесне: для них це була жива істота, побратим, товариш. Національне бойове мистецтво «Спас» зберігає традицію шанобливого ставлення до ножа: із здобуттям певного рівня майстерності, бійцю виготовляється особливий ніж, який назавжди стає його особистою зброєю і побратимом.

Велике культурне та сакральне значення у козацькій культурі, наслідувачем і продовжувачем якої є національне бойове мистецтво «Спас», має палиця, що відповідає одному з його основних принципів: зброєю може стати будь-який звичайний на перший погляд предмети побуту чи знаряддя праці. Одним із найдоступніших і є звичайна палиця – найдавніше, разом із каменем, знаряддя праці в історії людства. Саме з її допомогою наші далекі предки полювали на тварин, глушили рибу, збивали з дерев стиглі плоди, а за потреби – пускали в хід і один проти одного, як найдавнішу холодну зброю.

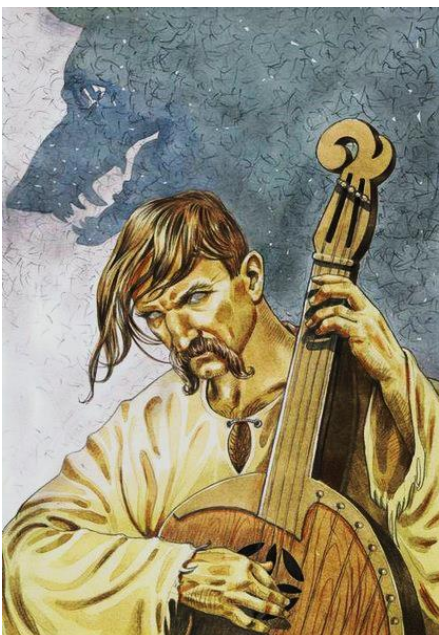

В Україні мистецтво паличного бою відоме з прадавніх часів і мало не в кожному регіоні існували свої унікальні традиції. Воно мало різні назви: «...«паличний бій», «палочний бій», «бій на палицях», «бій друччем», «паличкання», «бій патиччем» та ін. Існувало і в предків сучасних українців. Билися на палицях завдовжки 50-200 см, які називалися «палиця», «кий», «кийок», «грига», «патик», «друк», «гилка», «щіпок», «тичина», «тростина», «дрин», тощо і деколи, або мали потовщення на ударному кінці («ломака», «дрюк», «дрючок», «дрючечок», «палиця»), або були загнуті на цьому кінці («клюка», «ключка», «костур», «костурець», «кульбака»). Бійці вправлялися і з однією, і одразу з двома палицями [9, с. 129].

Палиця – це те зняряддя, яке завжди було під рукою у козака, а у випадку відсутності – її легко можна було знайти, виламати з деревини і обробити, зробивши просту палицю зброєю. Вміння виготовляти та вміло вправлятися з бойовою палицею розвивали у козачат з дитинства. Виготовляючи бойову палицю, на ній зображали спеціальні знаки, які передавалися утаємничено серед ватаг парубків та в козацьких родах. Як тренувальні вправи серед козацтва були широко поширені ігри «цурки-палки», «козаки-розбійники», які поєднували в собі елементи бою з палицею та фехтування. Отже, можна із впевненістю сказати, що саме палиця була першим етапом у подальшому оволодінні вояком вже шаблею.

Особливо цікавим є те, що палиця була одним із секретних видів зброї у давніх українських мандрівних співців – кобзарів. Серед них навіть існувало унікальне бойове мистецтво володіння палицею – «костурець» [10].

Кобзарями, як правило були козаки, які отримали каліцтва за часів свого бойового життя і своє бойове мистецтво вони тримали в таємниці, оскільки саме воно в багатьох випадках рятувало життя незрячому співцеві. Нажаль, боротьба «костурець» до сих пір є малодослідженою «білою плямою» в сакральній історії козацтва і кобзарства в Україні.

Традиція паличного бою зберігалась в Україні й після знищення Запорозької Січі російською царицею Катериною II. Українськими селами та містами палиця свого часу навіть увійшла в моду, перетворившись на атрибут побуту. З палицею робили прогулянки вулицями, палиці-трості носили міщани, більш прості палиці були атрибутом життя селян.

У національному бойовому мистецтві «Спас» вправному володінню палицею приділяється чільне місце, а сама палиця вважається базовим видом зброї для оволодіння більш серйозними видами холодної зброї – шаблї, ціпом-

грінном, косою, пікою, списом. Палиці в бойовому мистецтві «Спас» є різного розміру; від довжини в лікоть (коротка палиця) до довгої палиці, яка сягає довжиною до 3 і більше метрів.

У традиції «Спасу», як і за прадавніх козацьких часів, існує культура паличного бою. Так, бій ведеться на різних рівнях жорсткості, залежно від майстерності бійця. Також спортсмени, які займаються бойовим мистецтвом «Спас», беруть участь у показових виступах, демонструючи можливості техніки володіння палицею, як зброєю.

Цікавими є змагання з паличного бою. До них допускаються лише ті бійці, які мають досить велику практику занять і найголовніше – високий рівень морально-вольової і психологічної підготовки, оскільки паличний бій може легко призвести до серйозних ушкоджень. Для новачків розроблено спеціальний вид м'якої палиці – удари нею можна наносити з великою силою, але будь-яка шкода чи травми тілу не завдаються. Перший, професійний метод, виховує повагу до суперника і надає змогу відпрацювати загострене відчуття небезпечності зброї супротивника. Згідно другого методу, поєдинок більш швидкий, але у спортсмена втрачається відчуття «страху» перед зброєю суперника. У своїх техніках бойове мистецтво «Спас» гармонійно поєднує ці два види змагань з паличного бою.

Одне із значущих і поважних місць в козацькій культурі займає шабля. У козаків було декілька видів шабель: довгі, короткі, різної кривизни. Крім того, історія донесла до наших днів різні назви козацьких шабель того чи іншого типу. Наприклад, шаблі угорсько-польського походження мали назви «корабелі», «шаблі орла», «ординки», шаблі турецького типу – «шамшир», «кілідж». Козаки також називали шаблі на свій манер, наприклад, шабля «кривуля».

В Україні вже не перше століття шабля є одним з найважливіших символів козацтва та традицій, пов'язаних з національними визвольними та державотворчими процесами. Саме шабля завжди займала визначне місце у свідомості українців, асоціюючись, у першу чергу, з козаком – захисником Вітчизни. Оспівана великим Кобзарем, як невід'ємний супутник українського лицаря, вона також фігурує у величезній кількості українських народних дум, поезій, прислів'їв та приказок.

Шабля належить до «холодної зброї», якою називаються всі типи наступальної та активно-захисної зброї, які призначені для ведення рукопашного або дистанційного бою, функціонують виключно завдяки м'язовим зусиллям воїна, а бойове застосування їх не пов'язане з використанням вибухових речовин.

Шабля – різновид наступальної холодної, січної, ріжуче-колючої клинкової зброї, який сформувався наприкінці VII – початку VIII століття. Вона складається з довгого клинка, ефеса та піхов, є, в першу чергу, зброєю вершника та у використанні пов'язана зі специфічним комплексом кінського спорядження. Клинок шаблі викривлений, з лезом на вигнутому боці та обухом на увігнутому, має вістря та хвостову частину для кріплення ефеса [11].

Національним бойовим мистецтвом «Спас» приділяється особлива увага та місце володінню шаблею. Боець спочатку навчається з однією і двома шаблями в повітрі та декільком видам «круток», відшліфовується майстерність у якості удару шаблею – він має бути потужним і точним. Для цього проводяться практики з виконання ударів спочатку на силу – по глиняному манекену, в'язанці очерету, товстій лозі, очерету-сухостою. Під час цих тренувань напрацьовується вірна траєкторія удару, вірний хват шаблі – міцний і водночас чутливий. Другий етап навчання – відпрацювання точності удару. Для цього проходять

практики рубки лози пішим козаком, розрубання пластикової пляшки чи предметів, що летять – яблука, стрічки, тощо. Під час цих тренувань, рекомендується практикувати постійно, удосконалюючи свої вміння і навички, у козака відпрацьовується вміння точно і швидко наносити удар шаблею.

Після напрацювання ударів шаблею у бойовому мистецтві «Спас» велике значення приділяється вмінню фехтувати на шаблях, яке є традиційним мистецтвом і у бойовому звичаї «Спасу». І хоча в наші часи цей вид двобою має все менше практичного значення, проте є основою виховання козака як лицаря та носія бойової традиції українського народу. Фехтування проводиться на макетах бойових шабел під час двобоїв, а під час змагань – на спеціально розроблених м'яких макетах козацької шаблі, удар якою не завдає великої шкоди здоров'ю дитини чи дорослого спортсмена.

Після відпрацювання всіх перелічених основних технік: володіння шаблею в повітрі («крутки»), нанесення ударів, фехтування однією чи двома шаблями у бойовому мистецтві «Спас» козак в подальшому вже навчається вмінню володіти шаблею за різних умов – на коні, в різних ландшафтних умовах (на скелях, у воді, тощо).

З особливою дбайливістю бойове мистецтво «Спас» зберігає сакральну традицію ставлення до шаблі, яка згідно козацького світогляду є козацькою сестрицею, козацькою жіночкою. Саме тому стосунки між шаблею і козаком, як між чоловіком і жінкою: козак має постійно чистити і відточувати шаблю, щоб у піхвах не затупилась; надівати на всі козацькі свята, як атрибут, що визначає воїнський стан козака.

З часом, у процесі еволюції холодної зброї, в козацькому середовищі шаблю поступово витіснила шашка, проте в українській традиції зашилося неймовірно шанобливе ставлення саме до козацької шаблі. Незважаючи на схожість, шабля і шашка мають відмінне одна від одної функціональне значення: якщо шаблею можна вести і піший і кінний бій, то шашка все ж таки має переважно спеціалізацію для кінного бою. У деяких випадках вона все ж таки може використовуватися і пішому бою, для чого існував варіант коротшої і більш вигнутої (під шаблю) шашки – «кубанський», або «кавказький».

Традиційною зброєю запорозького козацтва завжди був бойовий ціп, а оббитий металом він вже мав назву «грін». Хоча в мирні часи в господарстві ціпом молотили зерно, проте він міг в момент стати страшною зброєю в руках людини, яка вміла ним відповідно скористатись. Ціп і грін стали одними із найдосконаліших видів козацької холодної зброї, а володіння ними – частиною козацької бойової культури українського народу.

Ціп був досить практичним видом зброї, оскільки за тих часів він був у кожному дворі. Одночасно працюючи на обмолоті зерна селянин, козак чи молодик тренували своє вміння володіти цим знаряддям, наносити ним сильні і ритмічні удари. Ціпи часто використовувалися під час селянських повстань: лава-стрій озброєних ціпами селян ставала потужною силою навіть проти озброєного шаблями чи списами противника. Сила удару ціпом, оббитого металом, була такою, що могла проломити досить міцні обладунки польського гусара. Крім того, ціп і грін були досить сильною індивідуальною зброєю і озброєний ними козак міг протистояти один декільком ворогам. Удари грінном під час двобою досить важко передбачити і спрогнозувати, він досить швидкий і потужний, що не давало супротивнику жодних шансів залишитись цілим і неушкодженим.

В національному бойовому мистецтві «Спас» цїп також є одним з основних традиційних видів зброї, вправне володіння яким розвиває у козака необхідні в двобої практичні навички та спритність. Проте змагання з цїпом в бойовому мистецтві «Спас» не проводяться, оскільки удари ним (навіть м'яким) мають надпотужну силу і в багатьох випадках можуть досить небезпечно травмувати суперника.

В бойовому мистецтві «Спас» використовуються й інші козацькі види зброї: булава, келеп. Володіння ними є частиною традиції, а вміння користуватись у бою – обов'язковим для бійця-спасівця. Саме знання принципів застосування цієї зброї є запорукою «бойової фантазії» козака, яка надасть йому змогу використати в бою в якості зброї й інші предмети побуту.

Особливе місце в національному бойовому мистецтві «Спас» приділяється воїнським звичаям та обрядам, які зародились в запорозькому козацтві і збереглись до наших часів.

Одним з таких звичаїв є традиція бойової козацької пісні. Козацька пісня – це один з найяскравіших і найважливіших елементів бойової культури українського народу: вона не лише передавала інформацію про бойові подвиги, а й зберігала та передавала бойовий козацький дух. Ще за часів існування прадавніх слов'ян їх ігрища відбувалися під співання пісень і ця традиція продовжується в українській фізичній культурі, яка теж тісно пов'язана з виконанням народних пісень [12, с. 3].

Засобом підняття лицарського духу козаків були героїчні пісні, в яких оспівувались та славились їх подвиги. Вважалось, що пісні навіть здатні приносити перемогу воїнам у бою. Козаки з радістю йшли на смерть та на муки, знаючи, що своїм прикладом, своїм подвигом вони надихнуть на боротьбу тисячі нових героїв: «Не тішся, враже, сотня поляже – тисяча натомість стане до боротьби».

Традиції підняття перед боєм воїнського духу були поширені з давніх часів та на всіх територіях. Так, у стародавньому Ірані воїнів перед боєм надихав поет, читаючи їм поему «Шахнаме». Схожі традиції були і в римлян, германців, скандинавів та русичів: армії постійно супроводжували співці-скальди, барди, трувери, менестрелі, трубадури, кобзарі, які надихали на подвиги своїми героїчними піснями воїнів. Вони були організовані в окремі співацькі братства на зразок ремісничих цехів. Часто співцями ставали й самі воїни – на народній картині ідеальний воїн «Козак-Мамай» завжди зображений з кобзою в руках.

Багато козаків, які через рани або старість не могли воювати, брали в руки кобзу і йшли будити народ до боротьби, а під час повстань саме кобзарі своїми піснями поширювали вісті про них по всій Україні.

Багато українських полководців, усвідомлюючи вплив героїчної пісні на дух війська, нерідко самі складали бойові пісні для своїх воїнів-побратимів. У старовинній «Римованій хроніці» від 1682 року зазначається, що козаки, коли йшли у бій під Берестечком, співали бойові пісні-гімни, складені гетьманом Петром Сагайдачним. Богдан Хмельницький, Іван Сірко, Іван Мазепа, Максим Залізняк та багато інших також прекрасно грали на кобзі та були авторами багатьох пісень [13].

В національному бойовому мистецтві «Спас» боєць також тренується під певну козацьку музику чи пісню, яка надає ритм вправі, або ж виконує бойові елементи наспівуючи козацьких пісень. В традиції «Спасу» зберігся цілий арсенал героїчних пісень, які передають бойових козацький звичай і боєць, з опануванням чергового рівня майстерності, повинен знати і певну кількість спасівських пісень. Ці пісні мають бойовий ритм, слова в них можуть розповідати не лише про подію бою, але і про бойовий прийом. «Спас» зберігає пісні, що за часів як російського царату, так і СРСР, були суворо заборонені, оскільки передавали дух волі, козацтва, козацького звичаю, що було ідеологічно не вигідно тоталітарним імперіям. З іншого боку, в бойовому мистецтві «Спас» використовуються і сучасні пісні, які теж мають бойовий ритм і прославляють бойовий дух козацтва.

Пісня завжди мала ідеологічну направленість і формувала світогляд козака. Сьогодні є дуже важливим зберегти її істинність та первозданність. Ідеологічні супротивники козацтва, маючи величезні інформаційні ресурси, завжди намагались змінити слова пісні, щоб перекрутити її зміст. Як приклад – куплет відомої пісні «Віє вітер...»:

*Треба було чарку вип'ють,
Треба й Волю збудять,
Зосталися ті що не п'ють
Тільки світом нудять.*

Так звучить «офіційний» варіант пісні, «відредагований» за радянських часів. Зі слів цієї пісні можна зробити висновок, що козацтво – одні п'яниці і для підняття веселого духу існувало тільки споживання алкоголю. Проте, згідно історичних джерел, п'янства в запорозькому козацтві не було, бо їм суворо, під страхом смерті, було заборонено пити під час походів та несення військової служби.

Традиційний, первісний варіант куплету пісні «Віє вітер...» насправді звучить так:

*Треба було чарку вип'ють,
Треба й Волю збудять,
Лишилися ті, що небіть
Ті, що світом нудять.*

Слово «небіть» є староукраїнським словом, яке було досить маловживане у побуті, а вживалося здебільшого тільки в козацькому середовищі, тому навіть в словниках староукраїнських слів воно відсутнє. «Спасом» відродив вживання цього слова в його первісному значенні – «пригноблений, плаксивий стан чоловіка, плаксія».

В цьому, первісному варіанті, пісня має зовсім інший зміст і забарвлення, що характеризує козацтво як веселий прошарок українського народу, активний та моторний. На цьому прикладі видно, яким чином лише одне слово може змінити зміст усієї пісні. Саме тому «Спас» багато сил та уваги приділяє збереженню істинних, традиційних текстів пісень, захищає їх від подібних «редагувань» та перекручень.

Важливим напрямком національного бойового мистецтва «Спас» є опанування мистецтвом бойового козацького танцю. Руховий арсенал козацького бойового мистецтва передавався через елементи козацьких бойових танців: «гопак», «козачок», «метелиця», «пластунець» та інших. При цьому, козацькі бойові танці мають досить суттєві відмінності від побутових танців, оскільки включають елементи підвищеної складності, які потребують

високої фізичної і технічної підготовки. Танець у козака – це своєрідна вправа, яка, на відміну від східних бойових систем, виконується в ігровому режимі та під музичний супровід чи ритм.

Сучасна теорія українського танцю виділяє його три основні жанри: хороводи, побутові та сюжетні танці [14; 15]. У побутових танцях зображуються історичні риси народу: волелюбність, героїзм, завзяття, винахідливість, дотепність. Одним зі структурних елементів саме побутових танців є, так звані, військові танці.

Військові (бойові) танці виконуються без зброї або зі зброєю в руках: шаблями, списами, бойовими топірцями та іншим. Орнаментальний малюнок танців створюється відшліфованими віками танцювальними рухами, в основі яких лежить той чи інший момент бойового процесу або імітація якоїсь бойової дії. Бойові танці, окрім відображення героїчних сцен, відігравали важливу роль і у спеціальній фізичній підготовці воїна, адже за своєю структурою та складністю елементів, максимально моделювали можливі військові ситуації. Загальновідомим фактом є те, що саме бойові танці склали основу ще трипільського мистецтва самозахисту і ведення військових поєдинків, а також бойових мистецтв інших народів світу [16, с. 14].

Оволодіння елементами козацьких бойових мистецтв завдяки «Спасу» має великий духовний аспект, оскільки направлене на відродження, збереження та передачу традиції бойової культури українського народу, що є запорукою здорової не тільки фізично, але й духовно, української нації.

З 2010 року в Україні офіційно визнано як вид спортивного єдиноборства український рукопаш «Спас», елемент бойової фізичної культури українського народу, оснований на засадах національного бойового мистецтва «Спас». Всесвітньо визнаний експерт з бойових мистецтв віце-президент всесвітньої федерації самбо, головний тренер збірної України з самбо, экс-президент федерації самбо України, почесний академік Каліфорнійського університету О. К. Наухатько в своєму інтерв'ю сказав: «Коріння самбо знаходяться якраз у цих народних єдиноборствах. Сьогодні бачу, що маємо широкий розмах і велику тягу до українського рукопашу. Я хочу відверто сказати, що це спорт XXI століття» [17, с. 86].

Національне бойове мистецтво «Спас» на сьогодні є елементом культурної спадщини українського народу і уособлює в собі всі традиції козацького бойового мистецтва, як складова частина культури українців. Сформована ще за часів зародження запорозького козацтва культура бойового мистецтва отримала своє сучасне втілення в бойовому мистецтві «Спас», яке натхненно відроджує та пропагує культурну спадщину козацької доби. Виховання сучасної нації на засадах бойової культури українського народу та, безпосередньо, бойового звичаю «Спас», надасть можливість сформувати в українському суспільстві ідеологічно, фізично та військово підготовлений прошарок населення, стане підґрунтям відродження духовних традицій запорозького козацтва, надасть можливість створити духовний ідеал воїна – захисника України і українського народу.

Джерела та література

1. Культура. [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – 2015. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Культура>
2. Ковтанюк Б. М. Січеславщина козацька: учора, сьогодні, завтра. – Дніпропетровськ: Баланс-Клуб, 2013. – 368 с.
3. Притула О. Л., Шилов Ю. О. Світогляд в українському рукопаші «Спас». – Запоріжжя: Акцент Інвест-трейд, 2013. – 124 с.
4. Шилов Ю. О. Заповідні карби запорожців // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки: Зб. наукових праць. – Вип. 6. – К.: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. – С. 7-13.
5. Остапенко О. Характерництво – ефективна форма фізичної підготовки запорозьких козаків / О. Остапенко, М. Зубалій // Фізичне виховання в школі. – 2000. – № 2. – С. 48.
6. Новицький Я. П. та ін. Народна пам'ять про козацтво. – Запоріжжя, 1991. – 319 с.
7. Чабаненко В. А. Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпряни. – К.: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1990. – 261 с.
8. Притула О. Л. Український рукопаш «Спас»: Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Український рукопаш «Спас» / Притула О. Л., Рижов К. А., Лукоянова К. В. / Навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл /. – Запоріжжя-Київ: Дизайн-студія «Інтера», 2012. – 68 с.
9. Мандзяк О. С. Бойові традиції аріїв: На шляху до реалій українських бойових мистецтв. – Тернопіль: Мандрівець, 2011. – 272 с.
10. Черемський К. Бойове мистецтво незрячих співців. [Електронний ресурс] / Черемський К. // Козацьке братство бойового звичаю Спас «Сокіл». Офіційний сайт. Бібліотека. Українські бойові традиції. – Режим доступу: <http://www.spas.net.ua/index.php/library/artinc/kosturec>
11. Перчук Гарматний В. Козацька шабля. [Електронний ресурс] / Перчук Гарматний В. // Козацьке стрілецьке братство. Офіційний сайт. Головна. Статті. Історична зброя. – Режим доступу: http://www.bratkozak.com.ua/publ/istorichna_zbroja/kozacka_shablja/9-1-0-73
12. Завацький В. І., Цьось А. В., Бичук О. І., Пономаренко Л. І. Козацькі забави. Навчальний посібник. – Луцьк: Надстир'я, 1994. – 109 с.
13. Героїчна пісня, як засіб зміцнення лицарського духу. [Електронний ресурс] // Українські скарби. Героїчна пісня, як засіб зміцнення лицарського духу. – Режим доступу: <http://www.skarby.org.ua/herojichna-pisnya>
14. Василенко К. Лексика українського народно-сценічного танцю. – 3-є вид. – К.: Мистецтво, 1996. – 496 с.
15. Верховинець В. М. Теорія українського народного танцю. – 5-є вид., доп. – К.: Муз. Україна, 1990. – 150 с.
16. Величкович М., Мартинюк Л., Український рукопаш гопак: Навч. посіб. – Л.: Ліга-Прес, 2003. – 152 с.
17. Поляков Г. М. Актуальність українського рукопашу «Спас» в сучасних умовах // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Основи теорії військової справи та бойових мистецтв», м. Запоріжжя, 20 квітня 2007 р. – Запоріжжя, 2007. – С. 84-88.